

A NÉPI FUVOLÁK TÖRTÉNETE

– Brauer-Benke József –

A fuvola hangszertípus kialakulását illetően több mitologikus magyarázat ismert, amely félreértések – a több aerofon hangszertípusra is alkalmazott „flute” terminus következtelen használatából – adódtak. Ezek alapján a hangszer kifejlesztőjeként szokták említeni a görög mitológia szerint Pallasz Athénét vagy Pánt, az egyiptomi Oziriszt és az indiai Krishnát. Amint arra Ardal Powell is rámutat, az arkádiai Pán a szürinx, vagyis a pánsíp kifejlesztője, illetve Ozirisz inkább egy peremfuvolya-típussal, a ney-jel hozható összefüggésbe, amelynek a rézsút tartása lehetővé tette a megtevesztőt.¹ Powell úgy véli, hogy egyedül az indiai eredet érdemel figyelmet, mert az észak-indiai *bansuri* és a dél-indiai *menali* vagy *pulangoil* az indiai klasszikus zenében már régóta jelen van, és a napjainkig fennmaradt indiai fuvolatípusok 13. századi Cantigas de Santa Maria kódex (1. kép) ábrázolásaihoz nagyon hasonlóak.²

Általánosan elterjedt nézet, hogy a fuvoláról már a Védákban (valószínűsíthetően a Számavédában, amelyben ősi dallamlejegyzések vannak) említést tesznek, mert oldal irányban tartott hangszerekről írnak. Azonban ábrázolás hiányában nem mindig lehet az oldalsó irányban tartott hangszereket a fuvolákkal azonosítani, mert a megfúvás módja miatt a peremfuvolyákat is oldalirányban tartották. Indiában a fuvola legkorábbi ábrázolása Madhya Pradesh államban, Sánchiban található, ahol az i. e. 1. századra datálható buddhista szoborcsoport ábrázolásai között már fellelhető a hangszertípus (2. kép). Később a 2–4. században gandharai és amarávati művészetében nagyon elterjedt a fuvola ábrázolása.³

Kínában a Han dinasztia időszakában (i. e. 206–220) van először feljegyzés a hangszertípus megjelenéséről.⁴ Csen Shou i. e. 285-ben a „Három királyság történetében” feljegyzí, hogy a fuvola az i. e. 2. században a „nyugati földek” (Ujgúria, Afganisztán, Észak-India) irányából terjedt el Kínában.⁵

A legkorábbi fuvolaábrázolások az etruszk kultúrából Volterrából az i. e. 3. századból és Perugiából az i. e. 1. századból (3. kép) származó urnákról, illetve az i. e. 3. századból származó, főleg Dionüszoszt és Pánt ábrázoló római márvány

¹ POWELL 2002. 11.

² POWELL 2002. 11.

³ DANIÉLOU 1978. 30.

⁴ GIMM 1966. 227.

⁵ RIFTIN 1960. 119–132.

szarkofágokról ismertek.⁶ Az etruszk és a római (tibia obliqua) fuvolaábrázolások jellegzetessége, hogy azokon nem fuvónyílás, hanem egy kiemelkedő fúvóka van kialakítva.⁷ Günter Fleischhauer rámutat, hogy az etruszk és a római fuvolaábrázolások is görög hatást tükröznek.⁸

Az ókori görögöknél a fuvola típusú hangszerek jelenlétét mindössze egyetlen márvány szatírbrázolás másolata bizonyítja, amelynek az eredetije a 4. század végén készült. A hangszertípus elnevezése a (πλαγίαυλος) *plagiaulosz*, amely a πλάγιος, vagyis „oldali irányú aulosz” etimológiával magyarázható.⁹ Max Wegner szerint a márvány szatírbrázolás kétségtelenül bizonyítja, hogy az ókori görögöknél elterjedt volt a fuvola. A görög márvány szatír szobortöredéken jól látható, a római ábrázolásokon is feltűnő, kiemelkedő a fúvóka. Ez a fúvóka az egyiptomi terrakotta fuvolás ábrázolásokon szintén kimutatható, és Hans Hickmann szerint aféle kisebb légkamraként az egyenes levegővételt segítette elő.¹⁰ Ezenkívül Hickmann még egy általa bombyx mechanizmusnak nevezett technikai megoldást is felfedez az egyiptomi fuvolákon, amelynek az a lényege, hogy a hangszertesten kialakított, elfordítható gyűrűk segítségével adott ujjnyílások lezárhatóak (4. kép). Az elnevezés a görög bombyx (selyemhernyó) szóra vezethető vissza, mert az elforgatható gyűrűk a selyemhernyó ízesült testére emlékeztetnek.¹¹ Megjegyzendő, hogy a római kori ábrázolásokon nem látható a bombyx mechanizmus, ezért ha az valóban görög eredetű, akkor később alakulhatott ki. Annak ellenére, hogy a római ábrázolások korban megelőzik a görög fuvolaábrázolást, a Dionüszosz-kultuszt tükröző római kori ábrázolások valószínűsítik a hangszertípus görög eredetét.

John Henry van der Meer szerint a fuvola keletről, de nem az arab kultúrkörből, hanem Közép-Ázsiából származik.¹² Belső-Ázsiában az első századból a Szamarkand környéki szogd kultúrából (5. kép) maradtak fenn fuvolást ábrázoló terrakotta figurák.¹³ Veronika Meškeris szerint a 2–3. századi Kelet-Turkesztánból származó cserépedény oldalán kialakított díszítésen látható fuvolás ábrázolás rokonítható a samarkandi szogd fuvolás terrakotta ábrázolásokkal.¹⁴ Meškeris rámutat, hogy a belső-ázsiai fuvolás ábrázolásokon is felismerhető a római fuvolaábrázolásokra jellemző fúvóka, azonban a bombyx mechanizmus hiányzik.¹⁵

A 7. századi baktriai-tochár kultúrában feltűnő indiai eredetű buddhista ábrázoláson már egy indiai eredetű fúvótoldalék nélküli fuvolatípus látható. (6. kép).

⁶ FLEISCHHAUER 1964. 36–37, 44–45.

⁷ Uő 78–81.

⁸ Uő 148, 152.

⁹ WEGNER 1970. 28.

¹⁰ HICKMANN 1961. 112.

¹¹ Uő 112–113.

¹² MEER 1988. 41.

¹³ KAROMATOV–MEŠKERIS–VYZGO 1987. 96–97.

¹⁴ Uő 144–145.

¹⁵ Uő 96.

Kínában a Ganzu tartománybeli Dunhuang 642-re datált buddhista paradicsomot ábrázoló fali freskó zenészábrázolásai között, szintén az indiai eredetű, fúvóka nélküli fuvolatípus látható. Ezért valószínű, hogy a 7. században egy indiai eredetű fuvolatípus terjedt el Belső-Ázsiában, és felváltja az addigra már eltűnő, görög eredetű, fúvótoldalékos fuvolatípusokat. Kelet-Turkesztán a Selyemút révén kapcsolatban állt Bizánccal, ami lehetővé tette, hogy az indiai eredetű fuvola Bizáncban is megjelenhessen.

A középkori Európából a 11. századi Bizáncból adatolható az indiai eredetű fúvótoldalék nélküli fuvolatípusok jelenléte (7. kép), és valószínűleg innen elterjedve a 12–13. században Közép- és Nyugat-Európába is eljutott. Az új fuvolatípus indiai eredetének hipotézisét Liane Ehlich vetette fel, aki szerint Bizáncban a 10. században indiai fuvolás zenészek jelentek meg, és onnan terjedt el a hangszertípus a középkori Európa egyéb területeire. A fuvola semmi esetre sem jelenhetett meg Bizáncban arab közvetítéssel, mert az arab kultúrában soha nem terjedt el a fuvola használata, és a muszlim ábrázolásokban sincs nyoma. Ehlich a 10–11. századi bizánci kéziratokban nagy számban talált fuvolaábrázolásokat, amelyeken a leggyakrabban jobbkezes tartásmóddal játszottak.¹⁶ Ezzel szemben az ókori etruszk, görög, római, egyiptomi és belső-ázsiai ábrázolásokon kizárólagos a balkezes játékmód. Némileg árnyalja a képet, hogy a mai indiai fuvolajátékosoknál mind a bal-, mind a jobbkezes játékmód megfigyelhető, viszont a Krishnát vagy Ganésát bemutató korai fuvolaábrázolásokon egyaránt a balkezes játékmód a domináns.

Az indiai ábrázolásokon Krishna leginkább pásztorlányok körében mutatkozik, akikkel incselkedve tanítja meg nekik a fuvolajátékot. A fuvola a bizánci kéziratokban szintén pásztorhangszerként bukkan fel. Jellemző Szent Gergely szentbeszédeinek képi ábrázolása, ahol egy juhait őrző pásztor játszik fuvolán jobbkezes tartásmóddal.¹⁷ A görög kéziratokban Dávid király is gyakran jelenik meg mint fuvolán játszó pásztor. Powell szerint ez a Bizánc által közvetített görög mitológiai elemeket is tartalmazó pásztoridill jelenik meg a 17–18. századi operaelőadások fuvolaalkalmazásában.¹⁸

A fuvola nyugat-európai elterjedésének bizonyítéka az 1175–1185 között íródott *Hortus Deliciarum* (Gyönyörűségek kertje), amelyben Herrad von Landsberg az elzászi Odilienberg apátnője tesz említést a fuvoláról, ahol *Swegel*-nek nevezi, és amely műben a hangszer ábrázolása is fellelhető (8. kép). Amint azt a *Cantigas de Santa Maria* (Szűz Mária énekei) – 1280–1283 között galíciai–portugál nyelven íródott – kódex hangszerábrái is igazolják, a 13. században Délnyugat-Európában is elterjedt a fuvolák használata.

Juhász Zoltán a hangszertípus ázsiai elterjedtsége és az ún. Kassai aquamanile fuvolásábrázolása miatt úgy véli, hogy a fuvola típusú hangszerek a legkorábbi

---

¹⁶ EHLICH 1984. 197–212.

¹⁷ POWELL 2002. 8.

¹⁸ Uő 12–13.

időktől fogva jelen vannak a magyarság zenei életében.¹⁹ Az 1–3. század közötti időszakból a Szamarkand környéki szogd és a kelet-turkesztáni khotan kultúrákból valóban maradtak fenn terrakotta házi idólumok, illetve edényeken alkalmazott fríz fuvolás ábrázolások. Azonban az 1–3. századi belső-ázsiai fuvolatípusok a görög-etruszk-római fúvókás fuvolatípusokkal rokoníthatóak, és ilyenek nem maradtak fenn sem a magyar, sem az európai fuvolatípusok között. Bár elvben nem kizárható, hogy a magyarság egyes csoportjai megismerhették az indiai eredetű belső-ázsiai fuvolatípusokat, azonban semmi nem igazolja, hogy a 20. században leginkább dunántúli elterjedtséget mutató népi fuvola használata egy belső-ázsiai közvetítésű, indiai eredetű, folyamatosan jelenlévő hagyományt tükrözne. A hangszertípus több évszázados jelenléte ellen szól, hogy az archaikus népszokásokban – mint a betlehemezés vagy a regölés – nem ismert a használata. A fuvola típusú ajaksípok magyar nyelvterületen való korai elterjedésére alig van megbízható, rendelkezésre álló adat.

A fuvola legkorábbi magyarországi ábrázolása, az ún. „kassai (újabban abaúj-szántói) aquamanile” egy, a 13. századra datált vízöntő (aquamanile) figura (9. kép), amelyen egy keretes dobon játszó kentaur hátán áll egy kisebb alak, aki fuvolán játszik.²⁰ Az „kassai aquamanile”-t 1860. április 18-án találta Cziráky István napszámos az Abaúj-Torna megyei Hernád-Bűd határában, a vasútvonal posványos területén.²¹ A falubeliek által „aranycsikónak „nevezett lelet nagy port kavart, és megindult a találgatások sora, hogy vajon mennyit érhet. A Vasárnapi Újság 46. számában megjelent cikk és a közölt kép hatására Römer Flóris a Vasárnapi Újság 47. számában egy, a misénél használatos kézműves kannácskaként (aquamanile) azonosította a szobrocskát, és felszólította az érintetteket, hogy „a hazából semmiképp ne hagyják kivinni”. Valószínűsíthetően ennek köszönhetően került a „kassai aquamanile” végül a Nemzeti Múzeumba.

A Kassai vízöntő, doboló kentaur hátán álló fuvolás alakja Zolnay László népszerű magyarozatában a gyermekdalban megőrzött „sípval, dobval, nádihegedűvel” gyógyító sámánt ábrázol.²² Azonban egy 13. századi keresztény liturgiában használatos vízöntő edény keretes dobon játszó kentaur figurája és a hátán álló fuvolajátékos nem valószínű, hogy kapcsolatba hozható a „sípval, dobval, nádihegedűvel” gyógyító „pogány sámán” alakjával. Sokkal valószínűbb Powell magyarozata, miszerint ez a bronz aquamanil görög hatást tükröző bizánci eredetű munka, és talán éppen Kheiront, a bölcs kentaurt ábrázolja, akit a fémművészetben, a zenében, az építészetben és az orvostudományban való jártassága tett híressé.²³ A Bizáncból elterjedt középkori istentiszteleteknél használt aquamanilok gyakran orosz-

¹⁹ JUHÁSZ 2001. 430.

²⁰ KERESZTÚRY-VÉCSEY-FALVY 1960. 31.

²¹ Vasárnapi Újság, 1860. november 4.

²² ZOLNAY 1977. 50.

²³ POWELL 2002. 13.

lánt, griffet, lovast, illetve kentaurokat ábrázoltak. Ebből kifolyólag a „kassai aquamanile” nagy valószínűséggel bizánci eredetű munka, és a bizánci művészetben a sötét erők legyőzőjét szimbolizáló kentaurt, és nem egy pogány gyógyító sámánt ábrázol. Macedóniában az ohridi Szent Miklós templom 12. századi freskóján látható fuvolán játszó kentaur szintén ezt az antik elemeket tükröző bizánci stílust képviseli.

A későbbi időszakból csak a felső-magyarországi templomi ábrázolásokból ismertek fuvolaábrázolások. Egy fuvolázó angyal látható a lőcsei minorita templom Szűz Mária megkoronázását ábrázoló falfestményének bal felső keretképén, amely a 14. század fordulójára datálható (10. kép). A falfestmény stílusa könyvfestészeti előzményekre és csehországi kapcsolatokra utal. A 17. században készítették a készmárki Szent Kereszt templom stallumát, amelynek zenészábrázolásai között egy fuvolán játszó hölgy festett képe található. Összességében a felső-magyarországi templomi fuvolaábrázolások a felsőbb körök és a polgárság német nyelvterület irányába mutató hangszeres hagyományát tükrözik, és nem a magyar néphagyomány hangszereit.

A fuvola népi elnevezései az *oldal-* vagy *félenfúvós furulya, flajta, pikula*.²⁴ A Dunántúlon a fuvolát megkülönböztetve az egyéb típusoktól, *flótának* nevezik.²⁵ A fuvola szavunk nyelvújítási szó, legkorábbi írott alakját 1832-ből, Benczur Józseftől származtatják.²⁶ Az angol és a német nyelvben a *flute* és a *Flöte* kifejezés több hangszertípust jelölhet, és jelzős szerkezettel utalnak az adott hangszertípusra. Például az angol nyelvben a *transverse flute* vagy *vertical flute*, a németben pedig a *Querflöte* terminusokkal jelölik a fuvolákat. A magyar nyelvben a horizontálisan tartott hangszert nevezzük fuvolának, a vertikálisan tartott hangszertípust pedig furulyának. Ezért a több szerző által is használt, angol vagy német nyelvből tükörfordítással átvett „harántfuvola” vagy „harántfurulya” elnevezés felesleges szóösszetétel.

A fuvola magyarországi elnevezései, mint a *flajta* és a *flóta*, német eredetre, a *pikula* német közvetítésű olasz eredetre, illetve az *oldalfúvós* vagy *félenfúvós furulya* magyar kifejezések szintén idegen átvételre engednek következtetni. Ezt támasztja alá Malonyay Dezső leírása 1911-ből, amely szerint „a pásztoroknál otthonos a flóta is, vagy amint ők jobb magyar szóval mondják: az *oldalsíp* vagy *oldal-furuglya*”.²⁷ Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a középkori udvari zenében vagy a műzenében nem lehetett volna jelen a hangszertípus, de a főleg a pásztorok által megőrzött népzzenében a jelenléte a 19. századig nem megragadható. Az Alpok vidékén, német nyelvterületen viszont jellegzetes népi hangszer a fuvola. Olyannyira, hogy a 18. században Franciaországban *flûte allamande*, Angliában *German flute*

²⁴ SÁROSI 1998. 75.

²⁵ OLSVAI 1987. 93.

²⁶ TESz I. 1967. 997.

²⁷ MALONYAY 1911. 237.

a fuvola elnevezése.²⁸ A merinó típusú juh magyarországi elterjedése a 18–19. század időszakára tehető, amikor az új juh fajta megjelenésével német nyelvű pásztorkok, ún. birkások is megjelentek, főleg a Dunántúl területén.²⁹ A fuvola felvidéki elterjedésével kapcsolatban valószínűsíthetően szintén számolni lehet a közvetett német átvétellel, illetve a felvidéki bányavárosokban jelen levő polgári hangszerkultúra is hatással lehetett a hangszertípus elterjedésére.

A múzeumi hangszeranyagot figyelembe véve megállapítható, hogy a jellemzően fából készített népi fuvalák főleg a Dunántúl területére jellemzőek. Az Alföldről előkerült népi fuvalák napraforgószárból készültek, ami arra utalhat, hogy a helyi anyagok felhasználásával lemásolták a másutt látott vagy újonnan érkezett, helyileg nem jellemző hangszertípust. Az Alföldről előkerült többi, billentyűzettel ellátott fuvalatípus viszont gyári hangszer, és későbbi fejleményként került népi alkalmazásba. A múzeumi anyag Felvidékhez tartozó népi fuvaláinál szintén szlovák közvetítésű német hatással kell számolnunk, amelynek mintájául a német városok zeneszerszámai szolgálhattak alapul.

Nincs arra adatunk, hogy az ukránoknál elterjed volna a népi fuvalák használata. Szintén nincs nyoma annak, hogy Erdélyben és Moldvában használtak volna fuvola típusú ajaksípokat. Romániában csak Olténiából vannak 6 vagy 7 ujjnyílású népi fuvalák használatáról adataink. A Pitești régióból származó dobrudzsai háromtagú népi együttesben is használnak népi fuvalát, hegedűvel és keretes dobbal együtt.³⁰ Az olténiai román fuvalák újabb kori megjelenése valószínűsíthetően a bizánci stílusú freskóábrázolások nyomán alakulhatott ki. Esetleg a 19. század elején Moldvában és Beszarábiában megjelenő, galíciai zsidó klezmer zenekarok hatására is elterjedhettek a fuvalák Romániában.³¹ Bulgáriában, Macedóniában és Albániában sincs nyoma a hangszertípusnak, és a török népi hangszerek közül szintén hiányoznak a népi fuvalák.

Horvátországban kizárólag a Mevednica, vagyis a Zágrábi hegység északi és déli lejtőjén ismerik a hangszertípust. Az elnevezése a *starnčica* vagy *frula-starnčica*. Širola Božidar felveti annak a lehetőségét, hogy a szlavóniai *frula* valószínűsíthetően szintén fuvola típusú ajaksíp.³² Azonban Peter Brömse szerint a *frula* elnevezés nem jelöl Szlavóniában fuvalákat. A fuvola típusú ajaksípok elnevezése a délszláv népcsoportoknál a *stranka*, a *starnčica* és a *fajfarica*, amely elnevezések közül az első kettő etimológiailag a „strana”, vagyis „oldal” kifejezésre vezethető vissza, a *fajfarica* pedig a német *Pfeife* kifejezéssel rokonítható.³³ A népi fuvalák

²⁸ MEER 1988. 41.

²⁹ PALÁDI-KOVÁCS 1993. 283–291.

³⁰ ALEXANDRU 1956. 67. kép.

³¹ STROM 2002. 100.

³² ŠIROLA 1943. 102–121.

³³ BRÖMSE 1937. 24.

szlovén és nyugat-horvát jelenléte, illetve egyes típusokon a német eredetű terminus átvétele ismételten alátámasztja a hangszertípus nyugati eredetét.

A fuvolán a fúvólyuk az oldalán helyezkedik el. Általában a fúvólyukhoz közelebbi vége zárt. Amennyiben eredetileg nem zárt, akkor az ujjnyílások kifúrása után gyümölcs- vagy egyéb keményfából faragott dugóval zárják el a nyílást. Játék közben jobboldalt tartják, de van példa balkezes tartásra is (például a fenn említett aquamanile figura fuvolása). A gyári fuvolákat jobbkezesre gyártják, de a 6 ujjnyílásos népi fuvolákon balkezes tartással is lehet játszani.

A fuvola a leggyakrabban fából készül, és furata általában hengeres. A hengeres furat 1847-től, a billentyűs Bőhm-fuvola megjelenésével válik általánossá, előtte a fuvolák kúpos furatúak voltak.³⁴ Ilyen kónikus furatú fuvolát ábrázol Hans Burgmeier metszete, amelyen egy hangszerkészítő mester műhelye látható a 16. század elejéről Miksa császár Weisskunig című önéletrajzi képregényében.³⁵ Martin Engelbrecht 1740-es metszetén a „Fuvolázó vitéz” szintén egy erősen kónikus furatú fuvolán játszik.³⁶ Az Alpok vidékén a népzeneben, például Felső-Bajorországban fennmaradtak kónikus fuvolák, sőt, a hengeres furatú típust későbbi fejleménynek vélik.³⁷

A fuvolák alaphangja f' vagy g' . A fuvolák hangsora és ujjrendje, illetve a játéktechnikája, eltekintve a tartásbeli és a megszólaltatás módjából adódó különbségeket, lényegében azonosnak tekinthető a sima hatlyukú furulyáéval. A fuvolán a megfúvás módja miatti különbségből adódóan valamivel nehezebb játszani. Regionális különbségek azonban mindig adódnak. Békefi például úgy találta, hogy a bakonyi pásztorok szívesebben használták a fuvolát, mint a furulyát.³⁸ A fuvolákat játék közben nem pont vízszintesen tartják, hanem kissé lefelé. Ezáltal kényelmesebb a tartás, illetve magasabb hang érhető el. Amennyiben felfelé emelnék a fuvola végét, mélyebb hangot produkálnának.

A fuvolán a hanglyukak száma és helye független a fúvólyuk helyétől és a hangszer hosszától. A fuvolán a hangnyílásokat vagy minta után vagy egyszerűen csak szemmérték alapján állapították meg. Sokszor a hangszer készítője a saját tenyerét veszi mértékegységül, ami nyilvánvaló méretkülönbségeket eredményez. A népi fuvolák általában 6 ujjnyílásúak, de a gyári hangszerek mintájára előfordul közöttük 7 vagy 7+1 ujjnyílású is. A múzeumi anyagok alapján a népi fuvolák átlagmérete 370–510 mm, a gyári fuvoláké pedig 350–750 mm közötti. A használat

---

³⁴ DARVAS 1975. 113.

³⁵ ZOLNAY 1977. 214.

³⁶ DOMOKOS 1978. 14. kép.

³⁷ KLIER 1956. 31.

³⁸ BÉKEFI 1978. 392.

módját tekintve népi hangszernek minősülő fuvolák között egyaránt megtalálhatóak a saját készítésű népi és a pénzért vett vagy cserélt gyári hangszer típusok.³⁹

Az Alföldön napraforgószárból és bürökszárból is készítettek fuvolákat (12. kép), de a dunántúli és a felvidéki fuvolák leginkább bodza- vagy juharfából készültek. A bodzafából készült fuvolához lehetőleg lábon száradt, száraz bodzafát használtak. Ha ilyen nem volt, akkor a nyers állapotban levágott bodzát legalább fél évig hagyták száradni. A lábon száradt bodza szívósabb volt, és fűvaskor nehezebben repedt el. Megfigyelhető, hogy a modern gyáripari anyagok is elkezdtek megjelenni a népi fuvolakészítésnél, de ezek a népi kultúra átalakulása miatt már nem tudtak nagyobb mértékben elterjedni.

A Békés megyei Dévaványán a hangszerkészítésnek még az 1950-es években is komoly hagyományai voltak.⁴⁰ Szintén nagyszámú házi készítésű hangszer található ebben az időben a környékbeli Körösladányon és Szeghalmon.⁴¹ Dévaványán adatolhatóan egy embertől származott a napraforgószár fuvolaként való alkalmazása.⁴² Bugyi Ferenc 7+2 és 6+2 ujjnyílású fuvolákat készített napraforgószárból, amelyeken az egyik alsó állású ujjnyílást játék közben a bal kéz hüvelykujjával zárta. A másik alsóállású ujjnyílásra Bugyi Ferenc szerint erősebb megfűvás esetén volt szükség. Az ujjnyílások távolságát Bugyi Ferenc többszöri kísérletezéssel alakította ki, majd egy jól sikerült fuvola méreteit másolta át a később készített hang-

³⁹ Balassagyarmat, Palóc Múzeum: 6+1 ujjnyílású népi alumínium fuvola: Érsekvadkert/Nógrád ltsz.: 53.164.5; 6 ujjnyílású népi fafuvola: Tereske/Nógrád ltsz.: 97.10.2;

6 ujjnyílású népi fafuvola: Nyírjes-puszta/Balassagyarmat ltsz.: 161-1949;

Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum: 7+2 ujjnyílású népi fafuvola: Dévaványa/Békés ltsz.: 53.46.31.1;

Budapest, Néprajzi Múzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvolák: Békés/Szeghalom ltsz.: 58.95.7;

Somogy/Mike ltsz.: 59.126.6; Somogy/Tarany ltsz.: 138.831;

Zádor/Somogy ltsz.: 64.111.6;

6 billentyűs gyári fuvola: Vas/Egyházaskesző ltsz.: 70.51.1;

1 billentyűs gyári fuvola: Vas/Egyházaskesző ltsz.: 70.51.2;

Debrecen, Déri Múzeum: 6 ujjnyílású, 1 kisujjbillentyűs gyári fuvola: ltsz.: SZ 1906/1036;

Eger, Dobó István Vármúzeum: botfuvola – 2 x 6+1 ujjnyílású népi fafuvola: Bükkszék/Heves ltsz.: 74.88.1;

Botfuvola – 9 és 6 ujjnyílású népi fafuvola: Heves/Bükkszék ltsz.: 74.88.3;

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvola: Somogy/Kisbárapáti ltsz.: 354;

Miskolc, Herman Ottó Múzeum: 13 billentyűs gyári fuvola ltszn.;

Szeged, Móra Ferenc Múzeum: 7 ujjnyílású gyári fuvola ltsz.: 75.25.2; 6 billentyűs gyári fuvola ltsz.: 68.7.1;

Szombathely, Vasi Falumúzeum: 6 ujjnyílású népi fafuvolák: Vas/Kerkáskápolna ltsz.: 59.122.1, 59.123.1;

Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum: 6 billentyűs gyári fuvola ih ltszn.;

6 ujjnyílású népi fafuvola: Zirc-Aklipusza ltsz.: 72.3.44;

Zalaegerszeg, Göcseji Falumúzeum: 4 billentyűs gyári fuvola Zala/Türje ltsz.: 60.54.4;

átalakított gyári fuvola: Nagykanizsa ltsz.: 57.67.5;

⁴⁰ SÁNDOR 1954. 105.

⁴¹ BEREZKYI 1957. 1.

⁴² SÁNDOR 1954. 106.

szerekre. Szeghalmon is elterjedt a napraforgószárból készült, helyi elnevezéssel bürökfuvola használata.⁴³

A Hajdú-Bihar megyei Tetétlenről szintén ismert a napraforgószárból készített népi fuvola. A hangszer mindkét vége lyukas volt, és játék előtt a készítője, a tetétleni pásztor (később dinnyecsősz), Karasz Dániel a leíró karton szerint polyvás marhatrágyás sárral vagy a csizmájáról levett sárdarabbal tömte be a fúvólyuk felőli nyílást.⁴⁴

A Heves megyei Bükkszéken Pozsik István készített ún. botfuvolákat.⁴⁵ A botfuvola vagy a készítője elnevezésével „nóta-fokos” valójában egy hat ujjnyílásos rövidebb és egy kilenc ujjnyílásos hosszabb, csapolással összeillesztett hat ujjnyílásos fuvolából áll, amelyeken két alsó állású ujjnyílást alakítottak ki. A botfuvola végére korábban fokost lehetett illeszteni. A másik hasonló felépítésű, fűzfából készített hangszer végére korábban fából faragott macskafejet lehetett illeszteni. A leíró kartonok szerint a hangszerek rögtön az elkészítésük után, használat nélkül kerültek a múzeum gyűjteményébe. Ebből kifolyólag feltételezhető, hogy kifejezetten eladásra szánt unikális kialakítású hangszerekről van szó, amelyek a csákány hangszertípussal rokoníthatóak.

A zalaegerszegi gyűjtemény gyári fuvolájának a billentyűi le vannak szerelve. A gyári hangszert a zalaapáti Fekete Mihály vette meg Nagykanizsán, ő alakította át, és úgy játszott rajta.⁴⁶ A hangszer azt a más hangszertípusnál is megfigyelhető gyakorlatot igazolja, hogy a népi kultúra átalakulásával a helyi divatnak megfelelően a pásztorok is igyekeztek beszerezni az anyagi áldozatot követelő gyári hangszereket. Azonban nem mindig tudták adaptálni a népi hangszereken kialakult játéktechnikájukat a bonyolultabb felépítésű gyári hangszerekre, ezért azokat az egyéni tudásuknak megfelelő szintűre alakították át.

---

⁴³ BERECHKYI 1957. 1.

⁴⁴ SÁROSI 1998. 76.

⁴⁵ Eger, Dobó István Vármúzeum: botfuvola: Heves/Bükkszék ltsz.: 74.88.1, 74.88.3.

⁴⁶ Zalaegerszeg, Göcseji Falumúzeum: átalakított gyári fuvola, Zala/Nagykanizsa ltsz.: 57.67.5.

IRODALOM

ALEXANDRU 1956

Alexandru, Tiberiu: Instrumentele muzicale ale poporului Romin. Bucuresti, 1956.

BACHMANN 1969

Bachmann, Werner: The Origins of Bowing. London, 1969.

BÉKEFI 1978

Békefi Antal: A bakonyi pásztorok zenei élete. II. VMMK, 13. (1978) 355–437.

BERECZKI 1957

Bereczki Imre: Hangszerek szerkezete. Etnológiai Archívum, (1957) 6248/1–132.

BRÖMSE 1937

Brömse, Peter: Flöten, Schalmeien und Sackpfeifen Südslawiens. Prag, 1937.

DANIÉLOU 1978

Daniélou, Alan: Südasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd.1. Lfg. 4. Leipzig, 1978.

DARVAS 1975

Darvas Gábor: Évezredek hangszerei. Budapest, 1975.

DOMOKOS 1978

Domokos Pál Péter: Hangszeres magyar tánczene a XVIII. században. Budapest, 1978.

EHLICH, Liane 1984

Ehlich, Liane: Zur Ikonographie der Querflöte im Mittelalter. BJHM, 8. (1984) 197–212.

FLEISCHHAUER 1964

Fleischhauer, Günter: Etrurien und Rom. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 5. Leipzig, 1959.

GIMM, Martin 1966

Gimm, Martin: Das Yüeh-fu tsa-lu Tuan An-chien. Studien zur Geschichte von Musik, Schaspiel und Tanz in der Tang-Dynastie. AF, 19. (1966) 224–230.

HICKMANN 1961

Hickmann, Hans: Ägypten. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 1. Leipzig, 1961.

JUHÁSZ 2001

Juhász Zoltán: Magyar pásztorfurulyások és hangszereik. In: Agócs Gergely (szerk.): A duda, a furulya és a kanásztülök. Budapest, 2001. 421–456.

KAROMATOV–MEŠKERIS–VYZGO 1987

Karomatov, Fajsulla – Meškeris, Veronika – Vyzgo, Tamara: Mittelasien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 9. Leipzig, 1987.

KAUFMANN 1981

Kaufmann, Walther: Altindien. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 8. Leipzig, 1981.

KERESZTÚRY-VÉCSEY-FALVY 1960

Keresztúry Dezső – Vécsey Jenő – Falvy Zoltán: A magyar zenetörténet képeskönyve. Budapest, 1960.

KLIER 1956

Klier, Karl Magnus: Volkstümliche Musikinstrumente in den Alpen. Kassel und Basel, 1956.

MALONYAY 1911

Malonyay Dezső: A Balaton-vidéki magyar pásztornép művészete. In: A Magyar Nép Művészete. III. Budapest, 1911. 210–240.

MEER 1988

Meer, John Henry van der: Hangszerek az ókortól a napjainkig. Budapest, 1988.

OLSVAI 1987

Olsvai Imre: Dunántúli hangszeres kultúra. MNAn III. Dunántúl. Kézirat. H. n. 1987.

PALÁDI-KOVÁCS Attila 1993

Paládi-Kovács Attila: A magyarországi állattartó kultúra korszakai. Budapest, 1993.

POWELL 2002

Powell, Ardal: The Flute. In: Yale Musical Instruments Series. New Haven and London, 2002.

RIFTIN 1960

Riftin, Boris Lvovich: Iz istorii kul'turnych svjazej Srednej Azii i Ktaja. In: (Wertheim, Willem Frederik szerk): Problemy vostokovedenija 5. (1960) 119–132.

SÁNDOR 1954

Sándor István: Új népi hangszerek Dévaványán. Néprajzi Értesítő, XXXVI. (1954) 105–106.

SÁROSI 1998

Sárosi Bálint: Hangszerek a magyar néphagyományban. Budapest, 1998.

ŠIROLA 1943

Širola, Božidar: Horvát népi hangszerek. In: Gunda Béla (szerk.): Emlékkönyv Kodály Zoltán 60. születésnapjára. Budapest, 1943. 114–127.

STROM 2002

Strom, Yale: The Book of Klezmer. Chicago, 2002.

TESz I. 1967

Benkő Lóránd (főszerk.): A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. I. Budapest, 1967.

TESz 1967–1976

Benkő Lóránd (főszerk.): A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára. I–III. Budapest, 1967–1976.

WEGNER 1970

Wegner, Max: Griechenland. In: Musikgeschichte in Bildern. Bd. 2. Lfg. 4. Leipzig, 1970.

ZOLNAY 1977

Zolnay László: A magyar muzsika régi századaiból. Budapest, 1977.

The history of folk flutes

– József Brauer-Benke –

Resume

Although there are data on the presence in Europe of the flute type instrument as early as the 3rd century BC, due to its morphological variation (nozzle attachment), the instrument type is subsequently likely to have disappeared from use and, by the mediation of the Silk Road, the use of the Indian flute type, which first appeared in Byzantium, became widespread again in the 11th century. The iconographic data on the instrument type suggest that flutes, unlike other voice agents, spread from east to west, as their presence in the 13th century in Galicia and Spain cannot be explained by Arab takeover. Although iconographic data indicate that the flute can likely be considered a pastoral instrument since its appearance in the 11 century, its presence as a Hungarian folk instrument cannot be proven until the 19th century. The Kassa (Kosice) or more recently the Abaújszántó (aquamanile) Aquarius is a liturgical vessel mediated by Byzantium, therefore, its portrayal cannot be associated with folk instruments, especially not with “shamans healing with pipes and drums”. An instrument-etymological and historical data review suggests that folk flutes may have first appeared at the time of the coming of the German-speaking shepherds called “birkások” (shepherds of sheep) who arrived in Transdanubia and the Highlands area in the 18th century. Besides, the instrument’s impacts owing to an ever-present spread but to a lesser extent, on the level of medieval court culture and military applications or that of the free royal cities’ citizens, can also be accounted for.

Brauer-Benke József

MTA BTK Zenetudományi Intézet Zenetörténeti Múzeum

H-1014 Budapest, Táncsics Mihály u. 7.

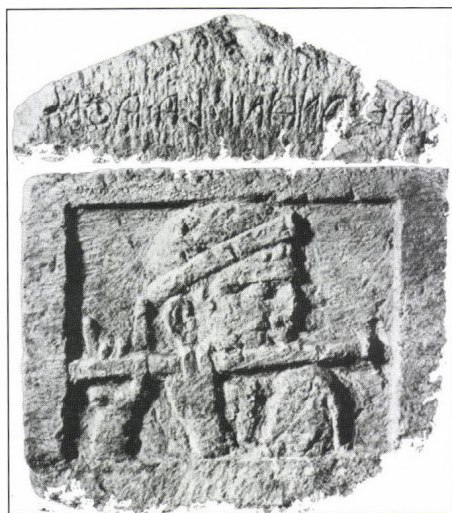
E-mail: brauerbenke@zti.hu

1. kép. Fuvolások, 1280–1283
(Cantigas de Santa Maria nyomán)

2. kép. Fuvolaábrázolás, Közép-India, Sánchi sztúpa, 1. század
(Kaufmann 1981 nyomán)

3. kép. Etruszk fuvolaábrázolás,
i. e. 1. század, Perugia
(Fleischauer 1974 nyomán)

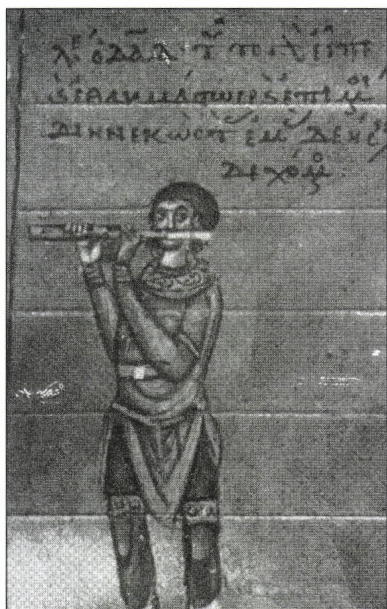
4. kép. Fuvola bombyx mechanizmussal,
i. e. 3–1. század, Egyiptom
(Hickmann 1961 nyomán)

5. kép. Szogd fuvolaábrázolás, 1. század, Üzbegisztán
(Karomatov– Meškeris–Vyzo 1987 nyomán)

6. kép. Fuvolaábrázolás, Baktriai-tochár kultúra, 7. század, Üzbegisztán
(Karomatov– Meškeris–Vyzo 1987 nyomán)

7. kép. Bizánci fuvolaábrázolás,
11. század
(BACHMANN 1969 nyomán)

8. kép. Fuvolás angyal,
12. század
(Hortus Deliciarum nyomán)

9. kép. Kassai (abaújszántói) aquamanile, 11. század
(Keresztúry-Vécsey-Falvy 1960 nyomán)

10. kép. Fuvolázó angyal,
Lőcsei minorita templom, 14. század

11. kép. Bürökszár fuvola,
Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum (Itsz.: 53.46.31.1)